

ירושלים ובנותיה

העיר "שְׁחַבְרָה לָהּ יְהוּדוֹ", כך מכונה ירושלים בשפתינו היום יומית, היונקת מחוויותנו ההיסטוריות. שורשו של ביטוי זה מצוי בתהלים קכ"ב, אחד מ'שירי המעלות', הפרק הנפלא המתאר מעין עלייה לרגל לירושלים. הפרק מתחיל עם שמחת ההכנה והתכנון: "שְׁמַחְתִּי בְּאֶמְרִים לִי בֵּית ה' גִּלְדָּה", העמידה בפני החומות: "עֲמֻדוֹת הָיוּ רִגְלֵינוּ - - בְּשַׁעֲרֵיךָ, יְרוּשָׁלַם", וגילויה במלוא הדרה: "יְרוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה - - כְּעִיר שְׁחַבְרָה לָהּ יְהוּדוֹ".

מהי המשמעות המקורית של ביטוי זה? אולי צדק רבי אברהם אבן עזרא שפירש שבימי העלייה לרגל, "התחברו אליה כל בנותיה מסביב". ואולי, הפירוש המקורי לא רחוק מהשימוש בו בזמננו. כך קראנו ב'מדרש תדשא' (פרק כב): "שהייתה ירושלים לפני שתי עיירות, אחת עליונה ואחת תחתונה, העליונה נפלה בגורל יהודה, והתחתונה בגורל בנימין... וכשכד אותה דוד... ועשה חומה אחת בהיקף וסיבב לעליונה ולתחתונה ונעשו שתייהן שם האחד 'ירושלים'". בעולם של חז"ל קיבל הביטוי "שְׁחַבְרָה לָהּ יְהוּדוֹ" משמעות חדשה. במסכת תענית (ה ע"א) מתואר אחד המפגשים בין רב נחמן הבבלי לבין רבי יצחק, תלמידו של רבי יוחנן החכם הארץ-ישראלי הנודע. רב נחמן שואל את רבי יצחק מספר שאלות ורבי יצחק עונה לו בשמו של רבי יוחנן. אחת השאלות מתייחסת לפסוק חידתי שבספר הושע (יא, ט): "בְּקִרְבְּךָ קְדוֹשׁ וְלֹא אֲבֹא בְּעִיר". רבי יצחק מסביר אותו בשם רבו: "אמר הקדוש ברוך הוא, לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה". שתי 'ירושלים' רמוזות בביטוי "כְּעִיר שְׁחַבְרָה לָהּ יְהוּדוֹ": ירושלים הארצית וירושלים השמימית, שלא סבלה את החורבן שפקד את ירושלים של מטה.

הפלא ופלא! לכאורה במושג 'ירושלים של מעלה' יש שיר הלל ושבח לירושלים, אבל אולי ההפך הוא הנכון. אנו יכולים לתאר לנו שמיסטיקאים ביקרו בנשמותיהם באותה עיר, וביקורים אלה הביאו להם חוויות עצומות. הם היו עלולים להחליף את האבן ברוח, ולמצוא ניחומים על החורבן במציאות הרוחנית. ממלכודת זאת הזהיר אותנו רבי יוחנן הפטריוט הארץ-ישראלי הגדול. ירושלים שבשמים אמנם קיימת, על בנייניה המפוארים, אך היא ריקה. הקב"ה איננו שם. הוא אמר: למרות ש"בְּקִרְבְּךָ קְדוֹשׁ - וְלֹא אֲבֹא בְּעִיר", לא אכנס לירושלים של מעלה, לפני שאכנס לירושלים של מטה, יחד עם כל שְׂבִי יִשְׂרָאֵל. "כְּעִיר שְׁחַבְרָה לָהּ יְהוּדוֹ", מתייחסת לאחדות שבין הרוח והחומר, בין המיסטיקה הלוקחת אותנו לאופקים אחרים לבין הפוליטיקה שבעולם הזה.

המלכודת בפניה העמיד אותנו רבי יוחנן היא רק אחת הדוגמאות לבעיה רחבה הרבה יותר אתה הייתה המחשבה היהודית חייבת להתמודד. ירושלים הייתה עיר ואם בישראל, אך היא הייתה חייבת להתמודד עם מה שניתן לכנות – בנותיה.

ירושלים של מעלה' הייתה הבת הראשונה. בת אחרת היא "ירושלים ד..." הדוגמה הקלאסית הייתה "ירושלים דליטא" והיא ווילנא המפוארת. היו דוגמאות רבות נוספות, מצפון אפריקה ועד לארגנטינה. כך הייתה אמשטרדם ירושלים של הצפון, וונציה – ירושלים דאיטליה. ב"ירושלים ד..." הייתה קהילה יהודית תוססת, מלאה תורה ושדוכים הגונים לבנות ולבנים. וזאת, כשבירושלים האותנטית הייתה קהילה ובה מתי מספר יהודים שהיו חייבים להתמודד עם דיכוי פוליטי ומצוקות כלכליות, קהילה שרמתה הייתה רחוקה מזאת של ירושלים ד..."

בת שלישית הייתה ירושלים שלי', או בנוסח אחר ירושלים בשבילי'. פטרויט ארץ-ישראל אחר, ר' משה חגיז, לוחם אנטי שבתאי חריף, מגיע בראשית המאה הי"ח למערב אירופה, בה מורגשים ניצניה של החרות החדשה. ר' משה אוסף כסף להקמת ישיבה בירושלים. במסעו זה הוא מחבר את ספרו 'שפת אמת', על משמעות הישיבה בארץ. ספר זה הוא מעין תשובה על שאלה הפותחת את הספר, אותה תרגם מספרדית לעברית. השואל פונה אליו "שכפי הנשמע לי מאיזה מעיינים [הוגים] הוא, שבזמן הזה", מעמד זהה יש לירושלים ולשאר הארצות, "ושבאיזה מקום שנקרא את ה' – יעננו. כמו שמאמת הפסוק שאומר בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך". השואל מוסיף טענה היפר-חרדית מודרנית: "עוד נאמר לי שהדרים שלה עוברים ציווי ה' אשר גזר, היות אותה הארץ שוממה..." אכן, אין כל חדש תחת השמש, כפי שנראה מתמיהה נוספת: "איך אינו מספיק לסיפוק פרנסתם כל כך ממון שאנו שולחים מאלו המדינות". בהזדמנות אחרת אעמוד על תשובתו של ר' משה חגיז, שאגב אינו שוכח להוסיף מעין דין וחשבון כספי על צרכי העם היושב בציון. כאן מעסיקה אותנו השאלה על ירושלים, המזכירה את דבריו של אמיד אחד, איש סְיִנָּה שבאיטליה, העונה לדוד הראובני, הרצל של המאה הטי"ז "אין לי חפץ בירושלים ואין לי לא חפץ ולא רצון כי אם בסיינא" (סיפור דוד הראובני, מהדורת נייבואר, 163), במילים אחרות, זאת ירושלים שלי.

ועתה לבת הרביעית, לירושלים של זהב'. היא מסמלת עבורי את העימות המכריע בין ירושלים של האוטופיה, לבין ירושלים המציאותית, ירושלים עפר ואבן. כדי להבין זאת ניזכר בשני פסוקים קלאסיים. האחד מבטא את הציפייה לגאולה: "אֶתָּה תִּקְוֶים תִּרְחֹם צִיּוֹן - - כִּי עַתָּה לְחַנְּנָהּ כִּי בָּא מוֹעֵד". השני היה המקור למנהג עתיק שביטא את אהבת העם לאדמתו. התלמוד מספר שרבי אבא היה מנשק את הסלעים כשהיה עובר את סולם-צור ומגיע ארצה ורבי חייא בר גמדא היה מתפלש בעפר ארץ ישראל. דברים אלה מהדהדים במסורת על מותו של רבי יהודה הלוי, מסורת המובאת על ידי ר' גדליה אבן יחייא בספרו, 'שלשלת הקבלה': "וקיבלתי מזקן אחד שבהגיע רבי יהודה הלוי אל שערי ירושלים קרע את בגדיו והלך בקרסוליו על הארץ לקיים מה שנאמר "כִּי רָצוּ עֲבָדֶיךָ אֶת אֲבֹנֶיהָ - - וְאֶת עֲפָרָהּ יְחַנְּנוּ", והיה אומר הקינה שחבר, האומרת "ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך..." וישמעאל אחד [אחד הצלבנים] לבש קנאה עליו מרוב דביקותו והלך עליו בסוסו וירמסהו ומיתתו".

את שני הפסוקים האלה הכירו רבים. היה צריך גדול כרבי יהודה הלוי כדי ללמד אותי ששני הפסוקים מצויים זה אחר זה, בתהלים קב, האנטיתזה לשיר המעלות אותו הבאנו לעיל.

שם, בקכ"ב, ליווינו את העולה ל"ירושלים הבנויה... ששם עלו שבטים... להדות לשם ה" עיר בה ישבו "כסאות לבית דוד", של ריבונות ועצמאות יהודית. לעומת זאת פרק קב, הוא פרקו של גולה, שעבר את השבי ואת סכנת החיים, החוזר לירושלים ורואה אותה בחורבנה. לפנינו "תפלה לעניי" המדוכא בייסורים, "כי יעטף", לפני התעלפותו, הרואה את עצמו בבואו לירושלים, דומה "לקאת מדבר... ככוס חרבות", לינשופים השוכנים בחרבות ובמדבר. העני הוא "כצפור בודד על גג", נדחה על ידי העמים האחרים, שהרי "כל היום חרפוני אויבי". גולה ציון אוכל "לחם צר ומים לחץ", והוא לחם עם אפר: "כי אפר פלחם אכלתי" ואת מימו "בבכי מסכתי". העני מבקש מהקב"ה "לשמע אנקת אסיר". מילה זאת מהדהדת בקינתו של רבי יהודה הלוי המבקש מציון לשאול ולהתפלל לשלום אסיריה. רבי יהודה הלוי מסביר לנו את סמיכת הפסוקים (הכזורי, ה, כז): "זאת אומרת ירושלים לא תבנה כי אם כאשר ישתוקק אליה בני ישראל תכלית תשוקה עד אשר יחוננו את אבניה ואת עפרה". זאת הייתה דרכם של מבשרי הציונות שאיחדו את שני ההוגים הגדולים, הרמב"ם ורבי יהודה הלוי. השינוי ההיסטורי יתרחש רק כשנחכה לו בארץ ישראל ובירושלים. עלינו להגיע לירושלים של עפר ואבן, ולא לחכות לירושלים של זהב, של החזונות והאגדות, ירושלים של השנה הבאה.

רבות היו גם מלחמותיך הפילוסופיות, ירושלים. מה נוסף לך? את ברכתו של העולה לרגל:

יהי שלום בחילך - - שלוח בארמנותך.